

Ks. Maciej Hułas*

Oswald von Nell-Breuning,
Sprawiedliwość i wolność. Zarys katolickiej nauki społecznej.
Przekład i redakcja naukowa Stanisław Fel.
Lublin: Wydawnictwo KUL 2024, ss. 312

Sprawiedliwość i wolność w przekładzie Stanisława Fela to podręcznik katolickiej nauki społecznej największego kalibru. Jej autor z właściwą sobie precyzją wyjaśnia złożoność materii problemowych katolickiej nauki społecznej, rozróżnia je i porządkuje – a czyniąc to, ułatwia rozumienie ich zróżnicowanej specyfiki oraz rzeczowo wprowadza w arkana nowoczesnych instytucji społecznych. I w tej warstwie książka Nell-Breuninga wydaje się nie mieć sobie równych. Jej długo wyczekiwany przekład jest bez wątpienia ważnym wydarzeniem intelektualnym w polskiej katolickiej nauce społecznej. Skąd ta wyjątkowość książki?

Sprawiedliwość i wolność wpisuje się w tradycję katolickiej nauki społecznej, którą można określić realizmem społecznym. Dyscyplina ta rozwinęła się na bazie teoretycznych rozważań i działań praktycznych, w których szukano sposobów skutecznego zaradzenia problemom XIX-wiecznej kwestii społecznej. Ta ostatnia pojawiła się w uprzemysłowionym świecie Zachodu jako następstwo gwałtownych mutacji kulturowych i przełomów moderny. Zmieniły one bezpowrotnie wykształtowane i utrwalone przez stulecia modele zintegrowanego funkcjonowania gospodarki, rodziny i państwa, nie oferując jednak w zamian rozwiązań alternatywnych. Osiemnastowieczne rewolucje mieszczańskie (1776, 1789) wprowadziły absolutyzm, poddaństwo i stanowość, zaprowadzając w ich miejsce państwo prawa z konstytucyjnym usankcjonowaniem egalitarnej podmiotowości obywatelskiej, poddającej się uaktywnionym podówczas procesom demokratyzacji. Społeczną jednak konsekwencją zniesienia podległości było również zniesienie

* Ks. Maciej Hułas – doktor habilitowany, profesor KUL, Katedra Katolickiej Nauki Społecznej i Socjologii Moralności, Instytut Nauk Socjologicznych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, ORCID: 0000-0003-2833-972X; e-mail: maciej.hulas@kul.pl.

obowiązku ochrony poddanych ze strony feudalnego patrona, co *de facto* oznaczało pozostawienie uwolnionych z poddaństwa i nieprzygotowanych do funkcjonowania w warunkach wolnego rynku na pastwę bezdusznych reguł wczesnoliberalnego kapitalizmu, dla którego praca najemna najzwyczajniej oznaczała koszty. Rewolucja technologiczna i zastosowanie nowych źródeł energii spowodowały zmianę procesu technologicznego, tj. odejście od manufaktur na rzecz produkcji masowej i zmianę charakteru rynku. Relokacja pracy z gospodarstwa domowego do zakładów przemysłowych skutkowała rozdzieleniem dwóch zintegrowanych przez stulecia, podstawowych procesów aktywności ludzkiej: życia i pracy. To m.in. miało dezintegrujący wpływ na kondycję rodziny.

Epokowe przełomy nowoczesności skutkowały nowymi zmienionymi warunkami egzystencji. Nowość ta wynikała w głównej mierze z faktu, że wraz ze zniesieniem podległości feudalnej przestały funkcjonować wykształtowane w obrębie tego wielowiekowego systemu struktury pewnej symetrycznej ochrony socjalnej, a nie powstały jeszcze ich odpowiedniki spełniające tę samą funkcję w warunkach wczesnokapitalistycznej gospodarki rynkowej i wczesnoliberalnego państwa prawa. O XIX w. można zatem powiedzieć, że był areną brutalnego zderzenia utrwalonego i ustępującego porządku z nowością, gdzie społeczne koszty tego zderzenia obciążały szeregowie społeczeństwo, niepowiązane z systemami władzy i gospodarki.

Termin «kwestia społeczna» kompresuje faktyczny stan rzeczy, w którym zmaterializowały się kryzysy społeczeństwa XIX w. Chodzi przede wszystkim o podziały i antagonizmy klasowe, brak aktywności socjalnej państwa, ogólnospołeczną pauperyzację życia, masowy proletaryzm oraz proklamacje różnego typu programów naprawczych, z których socjalizm, inspirowany ideami rewolucji marksistowskiej, stanowił najważniejsze wyzwanie dla Kościoła. Różnie usiłowano odpowiadać wyzwaniom owych kryzysów. Od pionierskich prób łączenia liberalizmu i Ewangelii (Lamennais), przez programy liberalnej szkoły pokoju społecznego (La Play), patronalizmu (Perin), rewizjonistycznego romantyzmu społecznego (Baader, Vogelsang) aż po postulaty realizmu społecznego (Ketteler, Kolping, Hitze), w których podkreślano nieodzowność zaangażowania państwa jako głównego decydenta w strukturalnym rozwiązywaniu kwestii społecznej.

Analiza genealogii katolickiej nauki społecznej wykazuje, że spośród różnych tradycji, w których prekursorsko, w oparciu o innowatorskie postulaty teoretyczne podejmowano działania zmierzające do rozwiązania kwestii społecznej, najbardziej konstruktywny okazał się właśnie realizm społeczny – i to zarówno na gruncie postulatów teoretycznych, jak i wdrożeń praktycznych. Dyscyplinarny profil katolickiej nauki społecznej, o której z tak wielkim uznaniem pisał Pius XI, ukształtowany został przede wszystkim w tradycji realizmu społecznego, rozwiniętego przez Heinricha Pescha jako solidaryzm chrześcijański. Również nauczanie społeczne Stolicy Apostolskiej pierwszej połowy XX w. związane było z intelektualną

tradycją realizmu społecznego. Nell-Breuning, skądinąd autor roboczego szkicu encykliki *Quadragesimo anno* (1931), był obok Gustava Gundlacha – społecznego doradcy Piusa XII – czołowym przedstawicielem tej tradycji. Recenzowana książka jest zatem klasyką katolickiej nauki społecznej, uprawianej w najlepszym stylu, według najwyższych standardów intelektualnych.

Sprawiedliwość i wolność została wydana po raz pierwszy w 1980 r., gdy jej autor liczył już 90 lat. Książka nie zawiera przypisów. Jest oryginalnym, syntetycznym ujęciem katolickiej nauki społecznej. Dyscyplina ta powstała na bazie zintegrowanej wiedzy, łączącej filozofię społeczną, teologię, prawo, ekonomię narodową, socjologię oraz nauki o państwie, i uporządkowanej ze scholastyczną precyzją, w sposób który sprawia, że orzeczenia każdej z wymienionych dyscyplin pierwszoplanowo koncentrują się na jednej kluczowej kwestii: istocie ludzkiej podążającej przez świat instytucji, rutynowych działań, wartościowań, rozstrzygnięć ku swemu finalnemu, eschatologicznemu spełnieniu. Wiedza ta jest przywoływana retrospektywnie. Cechuje ją mocne osadzenie w teorii, nieustannie poddawanej weryfikacji w praktyce. Nell-Breuning, związany pierwotnym wyborem ze światem akademii tradycyjnej, w której naukę uprawia się w etosie studiów permanentnych *intra muros*, był jednocześnie członkiem gremiów państwowych na szczeblu ministerialnym. *Sprawiedliwość i wolność* przeznaczona jest dla absolwentów studiów podstawowych, zainteresowanych sposobami zakotwiczenia zmiennych historycznie instytucji społecznych w kodeksie wartości ewangelicznych i wyprawdzanych z nich zasad. Co stanowi o jej walorze merytorycznym?

Nell-Breuning zdaje się hołdować przeświadczeniu, że wszelkie nieprawidłowości w życiu społecznym pochodzą z błędnego rozumienia natury oraz z niezrozumienia funkcji i celów instytucji społecznych. Dlatego gruntowne poznanie człowieka i społeczeństwa, państwa, prawa i ekonomii miałoby przywracać porządek złożonemu światu urządzeń społecznych, politycznych i gospodarczych. Chodzi mu o ład, w którym struktury instytucjonalne zachowają w sobie kluczowy dla nich funkcjonalny komponent lojalnego związku z integralnym rozwojem istoty ludzkiej oraz z dobrem wspólnym.

Autor z detektywistyczną dokładnością eksploruje warstwę ontyczną bytów społecznych, rozkładając je na czynniki pierwsze. Zaczyna od człowieka. Wykazuje złożoność jego istoty, której jedyność i niepowtarzalność tworzą nierozzerwalnie splecione ze sobą: indywidualność i kolektywność, duchowość i cielesność, racjonalność i wolitywność. Człowiek według Nell-Breuninga nieustannie dąży ku finalnemu spełnieniu, a prawidłowo, czyli sprawiedliwie zorganizowany porządek zaspokajania potrzeb, tworzenia bazy bytowej, podziału dochodu, partycypacji oraz właściwego zorganizowania relacji społecznych kreuje warunki doskonalszego osiągnięcia tego spełnienia. Dla Nell-Breuninga człowiek i jego wola są jedynymi kreatorami rzeczywistości instytucjonalnej, która w całości stanowi produkt kultury ludzkiej (Schmoller, Sombart, Weber). Obcy jest mu zatem jakikolwiek

determinizm w społeczeństwie oraz jakakolwiek tzw. naturalna przedustawność w odniesieniu do funkcjonowania i celowości gospodarki i polityki. Gospodarka i państwo nie są ani agregatami poddanymi stałym, naturalnym cyklicznościom (liberalizm), ani nie są wypadkowymi starcia interesów klasowych (kolektywizm marksistowski). Jako kształtowlne przestrzenie kultury ludzkiej w całości, od początku zostają poddane sprawczej woli i decyzjom człowieka. Tylko człowiek, wyposażony przez Stwórcę w naturalny zdrowy rozsądek (*vernünftiger Mensch*), rozpoznaje prawidłowe przeznaczenie tego świata, w którym żyje i który aranżuje według własnego najlepszego rozeznania.

Wykład katolickiej nauki społecznej w *Sprawiedliwości i wolności* to eksploracja świata instytucji, będącego środowiskiem życia i realizacji integralnego rozwoju człowieka. Przedmiotem katolickiej nauki społecznej Nell-Breuninga jest zatem symbioza: instytucja społeczna i człowiek. Integralny rozwój człowieka otoczonego światem instytucji w perspektywie jego finalnego spełnienia stanowi rodzaj zmiennej zależnej w metodologii katolickiej nauki społecznej Nell-Breuninga. Instrumentarium zmiennej niezależnej pochodzi natomiast z szerokiego zasobu nauk szczegółowych: antropologii, teologii i etyki oraz z socjologii, historii, ekonomii, jurysprudenckiej i politologii. Normatywność tych pierwszych u Nell-Breuninga oscyluje wokół pytania o prawidłowość. Standardem prawidłowości jest, oczywiście, wieczna i niezmienna norma moralna wyższego porządku (*Naturrecht*). W tych drugich Nell-Breuning angażuje zawarty w nich komponent refleksyjny. I tak nauk ekonomicznych nie pojmuję w kategoriach wyłącznie instrumentalnych, lecz uprawia je według ich pierwotnych założeń, jako refleksję nad potrzebami i formami ich zaspokajania, wytwarzaniem i jego organizacją, podziałem dochodu, partycypacją opartą na równej podmiotowości i konsumpcją (*Volkswirtschaftslehre*). Podobnie traktuje nauki o nowoczesnym państwie, różniąc w nim byt społeczny ukonstytuowany na bazie naturalnej socjalizacji (*Genossenschaftsverband*) oraz polityczny aparat administracyjny z usankcjonowanym prawem stosowania przymusu (*Herrschaftsverband*). Podstawą normatywną takiego państwa jest wpisane w jego założenia zobowiązanie wobec godności człowieka, respektowanej w gwarancjach nienaruszalności indywidualnych wolności i praw podstawowych oraz politycznych praw partycypacji.

Ważnym atutem wykładni katolickiej nauki społecznej w *Sprawiedliwości i wolności* jest jej rzeczowość. Nell-Breuning wyjaśnia zawiloci świata instytucji, oglądając go w soczewce normatywności i kwalifikując moralnie przez odniesienie do przyjętego kryterium prawidłowości (*gerecht*). Pierwszoplanowość instytucji społecznych, merytoryczna wiewisekcja ich warstwy ontycznej, która na nowo ukazuje pochodzenie instytucji, ich funkcje, cele i związki z potrzebami ludzkimi; jasne kryterium prawidłowości harmonizujące z niezmienną normą wyższego porządku, której sprawdzianem jest zrównoważona trwałość istnienia; wreszcie wysokie standardy badań nacechowane konsekwentną nonkonformistyczną

docieklivością oraz kultura naukowa wywodząca się ze „starej” scholastyki jezuickiej – wszystko to składa się na unikalny merytoryczny walor *Sprawiedliwości i wolności*.

Książka Nell-Breuninga zawiera rzetelną wykładnię katolickiej nauki społecznej, gdyż oprócz solidnego studium instytucji wolna jest od teologicznej autoreferencyjności, która, niestety, tak wiele szkody wyrządziła tej dyscyplinie. Nell-Breuning nie powtarza, nie parafrazuje i nie poddaje moralizującej obróbce tego, co wcześniej przeczytał w encyklikach społecznych. Formułowane w książce wnioski pochodzą z gruntownych analiz uczonego, uznającego autorytet stanów faktycznych i angażującego cały potencjał swych władz kognitywnych w docieranie do najbardziej podstawowych związków badanego przedmiotu. Nell-Breuning nie fetyszyzuje dokumentów społecznego nauczania Kościoła. Pisząc swój zwięzły „katechizm społeczny” *Sprawiedliwość i wolność* u schyłku długiego (ponad stu-letniego) życia, którego dzieło w całości oddane było misji sprawiedliwego urzędzenia świata relacji społecznych, prawdopodobnie czyni to ze świadomością, że fragmenty książki zawierające opis zasad społecznych i przedstawiające kluczowe ustalenia w materii instytucji oraz zachowań w społeczeństwie mogą posłużyć społecznemu nauczaniu Kościoła za asumpt do bardziej wnikliwego eksplorowania zmieniającej się nieustannie rzeczywistości społecznej. Zwłaszcza, że od końca lat 50. XX w. utrzymywano w nim kurs odchodzenia od *modos* scholastycznej eksplikacji i jasnych standardów normatywności.

Jak zaznaczono na początku, przekład *Sprawiedliwości i wolności* jest ważnym wydarzeniem intelektualnym w polskiej katolickiej nauce społecznej. Jej autorem jest „nestor” tej dyscypliny. Mamy zatem do czynienia z najwyższej rangi „klasyką”. Przekład książki wiązał się z tytaniczną pracą wymagającą dokonywania trudnych kompromisowych rozstrzygnięć w materii translatorskiej. Niemalą trudnością było na pewno przyjęcie odpowiedniej formy narratywnej, by zachowując nienaruszoną merytoryczną warstwę książki, jednocześnie w komunikatywnej i przyjaznej polszczyźnie połączyć osobliwy styl Nell-Breuninga, znaczony archaiczną terminologią, z akrobatyczną wręcz wielokrotnością podrzędnych złożień zdaniowych.

Książka wydaje się być najbardziej wartościowym podręcznikiem wyjaśniającym podstawy i system katolickiej nauki społecznej w Polsce. Zrozumienie systemu i podstaw jest warunkiem poprawnego uprawiania każdej dyscypliny – poprawność analizy zagadnień szczegółowych zależy od swobodnego poruszania się w obrębie systemu i zasad. W odróżnieniu od opasłych *sum* społecznych Pescha, Messnera, Klubera, Utza, Rauchera czy Strzeszewskiego *Sprawiedliwość i wolność* jest pracą kompaktową. Walor merytoryczny książki, jej obiektywizm w warstwie przedmiotowej i ortodoksja potwierdzona biograficzną identyfikacją autora z formułowanymi przez siebie konkluzjami, jego lojalnością wobec tradycji całego nauczania społecznego Kościoła i wewnętrzną spójnością formułowanych

wniosków czynią ze *Sprawiedliwości i wolności* podstawową lekturę studiów katolickiej nauki społecznej na wydziałach teologicznych i w instytutach katolickich, zwłaszcza w seminariach duchownych. Bez książki Nell-Breuninga katolicka nauka społeczna w Polsce przez długi czas pozbawiona była przejrzystego, niezawodnego przewodnika. Jej przekład szczęśliwie kładzie temu kres. Przekład i publikacja *Sprawiedliwości i wolności* stanowi istotny wkład w naukę.